

Галина Стародубець
доктор історичних наук,
професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

**РАДЯНСЬКІ ПАРАМІЛІТАРНІ ФОРМУВАННЯ
У БОРОТБІ З ОУНІВСЬКИМ ПІДПІЛЛЯМ
У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ**

У статті йдеться про діяльність винищувальних батальйонів на території західних областей України в 1944-першій половині 1946 років. Аналізуються причини та мети їх створення, національний склад. Показано вплив діяльності цих парамілітарних формувань на функціонування повстанського заплілля.

Ключові слова: винищувальні батальйони, парамілітарні формування, повстанське заплілля, західні області України, партійні органи.

В статье речь идет о деятельности истребительных батальонов на территории западных областей Украины в 1944 - первой половине 1946 гг. Анализируются причины и цель их образования, национальный состав. Показано влияние этих парамилитарных формирований на функционирование повстанческого заполья.

Ключевые слова: истребительные батальоны, парамилитарные формирования, повстанческое заполье, западные области Украины, партийные органы.

In the article the activities of destructive battalions on the territory of western region of Ukraine in 1944 – first half of 1946 years are described. Reasons, aims of its creating and national complement are analyzed. The influence of the activity of these paramilitary formations on the functioning of the rebellious rear is showed.

Key words: destructive battalions, paramilitary formations, rebellious rear, western region of Ukraine, party bodies.

Військово-політичне протистояння радянської влади та організованого українського самостійницького руху, що мало місце у сорокових роках минулого століття в західноукраїнському регіоні, вражає своєю безпрецедентною масштабністю, причому в контексті не тільки вітчизняної, але й світової історії. Десятиліття жорстокої боротьби держави зі своїми громадянами з обопільним використанням методів терору, насилля, масових репресій призвело до трагічних наслідків, котрі вимірюються не тільки матеріально-фізичними втратами, але й, що значно гірше, руйнацією традиційного морального укладу української нації. Впродовж півстоліття радянська історіографія і пропаганда формувала у людей спотворене уявлення про повстанський рух у західних областях України в період Другої світової війни та повоєнне п'ятиліття. Большевицькому режимові вдалося нав'язати широкому загалу суспільства викривлений стереотип борців за самостійність та соборність України, приховати реальні масштаби боротьби та її характер.

Можливість доступу до раніше секретних документів, що зберігаються у фондах вітчизняних архівів, дозволила під іншим кутом зору розглянути окремі події нашого історичного минулого. Однією з найбільш контраверсійних проблем новітнього періоду історії України є проблема радянської західноукраїнського регіону в 40-ві роки ХХ століття, а саме: способи і методи її проведення. Актуальність досліджуваної проблеми увиразнюється на фоні громадянського внутрідержавного протистояння, згенерованого безвідповідальними політиками. Прагнення авторки

показати мозаїчність, неоднозначність оцінки військово-політичних подій у західноукраїнському регіоні в сорокові роки ХХ століття, розкрити трагічність наслідків використання конфліктуючими сторонами збройних методів боротьби для вирішення питань політичного характеру стало основним мотивом дослідження цієї проблеми.

Мета статті - з'ясувати причини залучення радянською владою місцевого населення до створення парамілітарних формувань, зокрема, винищувальних батальйонів та груп сприяння у західних областях України; особливості їх формування та діяльності в різні періоди збройного протистояння, а також національний та соціальний склад.

Дана проблема досі не стала об'єктом окремого наукового пошуку. Коротку характеристику діяльності винищувальних батальйонів (ВБ) та аналіз причин їх створення знаходимо в одному із нарисів підсумкового наукового видання напрацьовань робочої групи істориків, створеної при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [7]. Дещо глибше і детальніше основні функції такого роду парамілітарних формувань розкривають відомі київські науковці Д. Веденєєв та Г. Биструхін у низці своїх монографій [1]. Частково про масштаби участі поляків у винищувальних батальйонах на Тернопільщині згадується у роботі С.Ткачова [11]. Чималу увагу проблемі створення владою цих формувань приділено у дисертаційному дослідженні М.Нагірняка [10]. Теми формування та діяльності винищувальних батальйонів і груп сприяння дотично в своїх роботах торкаються також Ю.Киричук, А.Русначенко, І.Андрухів, А.Кентій, І.Білас та інші.

Винищувальні батальйони, які діяли на території Західної України від 1944 р. до початку 50-х років, були однією з наймасовіших форм залучення місцевого населення до збройної боротьби проти українського повстанського руху в період відновлення там більшовицько-радянської влади. Ці формування з'явилися відразу після звільнення окремих районів від німецьких загарбників. Безпосередньо питанням їх організації, навчання, матеріального забезпечення і оперативного використання займалися відділи боротьби з бандитизмом відповідних управлінь НКВС.

Перші ВБ на Станіславщині з'явилися в квітні-травні 1944р., а на Волині і Рівненщині -дещо раніше. У Тернопільській області винищувальний батальйон був організований ще в лютому 1944 року чисельністю 166 чол. у м. Збараж, де в перші місяці визволення розміщувалися обласні органи влади. Вже на початок травня 1944 р. у всіх звільнених районах Тернопільщини «було сформовано 21 винищувальний батальйон загальною кількістю 1046 чоловік. На 1 липня їх кількість зросла до 25 з 1227 бійцями» [4, арк.21]. 23 червня 1944 року Львівський виконком обласної Ради депутатів трудящих і обком КП(б)У прийняли постанову, що безпосередньо стосувалася питання створення винищувальних батальйонів при міських та районних відділах НКВС на території області [12, арк.4]. Безпосередня відповідальність за виконання рішень постанови покладалася на перших секретарів райкомів партії і голів виконавчих комітетів районних рад депутатів трудящих. їм доручалося відразу після звільнення району чи його частини приступити до створення у ньому винищувального батальйону чисельністю 100-200 чоловік, а в кожному селі і хуторі - групи сприяння чисельністю 10-15 осіб. Командирами винищувальних батальйонів призначалися заступники начальника РВ НКВС чи оперативні працівники відділів і відділень НКВС; заступниками командирів з політичної частини - другі секретарі райкомів; начальниками штабів - завідувачі воєнними відділами райкомів чи - за наявності в районах - командири Червоної Армії, звільнені від військової служби. Основними об'єктами охорони ВБ були найбільш важливі промислові підприємства, залізничні мости, електростанції, пошта, телеграф, мости тощо, на які могли напасти українські повстанці, парашутні десанти та ворожі диверсанти.

Винищувальні батальйони мали комплектуватися з числа чоловіків і жінок допризовного віку, звільнених призовними комісіями від служби в Червоній Армії через хворобу, інвалідність, або так звану «броню» - без відриву від виробництва, які приймали участь в партизанських загонах,

або проявили себе в практичній роботі і були здатними вправно володіти зброєю. Оскільки в силу об'єктивних причин у деяких західних областях, наприклад, Тернопільській, Станіславській, Дрогобицькій, учасників партизанських загонів практично не було, основним контингентом, з якого формувався особовий склад парамілітарних загонів, було чоловіче населення призовного віку; ті, хто мав тимчасові відстрочки райвійськкоматів; так звані «броньовані» (спеціалісти різних сфер господарської діяльності, звільнені від обов'язкової військової чи трудової мобілізації. - авт.); радянсько-партійний та комсомольський актив; допризовники 1927-1928 років народження. Траплялися випадки залучення жінок, як, наприклад, у Шумському районі Тернопільської області, де «у складі винищувального батальйону їх було аж 19 [4, арк. 74]. За віковим складом бійці винищувальних батальйонів і груп сприяння мали в середньому від 18 до 30 років.

Одночасно з винищувальними батальйонами в населених пунктах західноукраїнських областей створювалися так звані групи сприяння. Згідно з офіційною радянською статистикою, на початок червня 1944 року на Тернопільщині їх нараховувалося 193 із загальною кількістю членів 1438 [4, арк.21], а в січні 1945 р. залишилося 144 з чисельністю 2052 чоловіки. Окрім того, були ще неозброєні групи сприяння загальною чисельністю на початок 1945р. 995 осіб [5, арк.2]. Схожою була картина й у Рівненській області, де на кінець лютого 1945р. було зорганізовано 143 групи сприяння, замість запланованих 690.

Таблиця 1
План створення груп сприяння винищувальним батальйонам та груп самоохорони в селах і підприємствах Рівненської області у лютому 1945 р.

Назва р-ну	до 10.02.45		до 25.02.45		всього	
	план	факт	план	факт	план	факт
Олександрійський	10	3	10	2	20	5
Березнівський	10	5	15	3	25	8
Вербський	10	3	15	2	25	5
Володимирецький	10	2	15	2	25	4
Висоцький	10	2	10	1	20	3
Гошанський	10	3	15	2	30	5
Демидівський	10	2	10	1	20	3
Деражнівський	10	2	10	1	20	3
Дубровицький	10	2	10	1	20	3
Дубнівський	10	5	15	5	30	10
Здолбунівський	10	5	10	3	20	8
Клеванський	10	3	10	2	2(1)	5
Клесівський	10	2	10	1	20	3

Козинський	10	2	10	1	20	3
Корецький	10	3	10	2	20	5
Всього	325	81	365	62	690	143

Складено за «План створення груп сприяння винищувальним батальйонам та груп самоохорони в селах і підприємствах Рівненської області» [13, арк.14].

Судячи з інформаційних даних, наведених у таблиці, можна зробити висновок, що процес творення парамілітарних формувань з місцевого населення в перший рік відновлення радянської влади у Західній Україні проходив дуже повільно. Зокрема, у Рівненській області станом на лютий 1945 року їх було сформовано майже у п'ять разів менше від запланованої кількості. Впродовж червня 1944 р. - січня 1945 р. майже на 8% зменшилося число ВБ на Тернопільщині. Значно активізувався процес створення винищувальних батальйонів з другої половини 1945 року, а особливо - напередодні та в період «великої блокади». Так, станом на березень 1946 року тільки у трьох галицьких областях було створено та діяло 1346 ВБ, зокрема, у Львівській області - 356, у Станіславській - 428, Тернопільській - 562 [15, арк. 18]. Загалом, впродовж трьох перших місяців 1946 року кількість винищувальних батальйонів у західних областях України

зросла втричі. Якщо на 1 січня їх було 1154, то на середину березня стало 3437.

Причину такої позитивної динаміки не можливо зрозуміти безвідносно до тогочасної військово-політичної ситуації в регіоні і визначення мети, яку переслідувала більшовицька влада, створюючи ці парамілітарні формування. В офіційних радянських документах вказувалося, що оперативно-службова діяльність винищувальних батальйонів в першу чергу була спрямована на ліквідацію парашутистів-диверсантів. Проте практика показала, що спецоргани державного репресивного апарату намагалися активно використовувати їх з перших місяців створення як допоміжний ресурс в боротьбі з так званими «контрреволюційними елементами»: членами оунівського підпілля, бійцями Української повстанської армії, самооборонних боївок тощо; для затримання дезертирів; тих, хто ухилився від військового призову до лав Червоної армії, та трудового - на відбудову промислових об'єктів Донбасу.

Аналіз офіційної статистики дає підстави стверджувати, що бійці винищувальних батальйонів нерідко ставали учасниками репресивних заходів, організованих районними відділами НКВС, зокрема, з виселення сімей учасників повстанського руху, конвоювання арештованих. Також «стрибки» (так їх називало місцеве населення - авт.) широко залучалися до проведення акцій з прочісування балок, лісів, урочищ, полів і населених пунктів з метою виявлення місць перебування повстанців та прихованих схронів УПА з продовольством, зброєю і спорядженням. Лише за 1944 рік бійці винищувальних батальйонів Тернопільської області «приймали участь в 255 значних бойових сутичках з бандами і низці менш значних сутичок. За їх участі розгромлено 124 бандугрупу-вань»[5, арк.4]. За цей же період часу у Рівненській області «тільки силами спецгруп та винищувальних загонів було проведено 521 операцію, в результаті чого вбито 1985, затримано і заарештовано 2457 бандитів»[8, с.329]. Особливо активізувалася робота ВБ взимку 1945-1946 років, в період підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР. Створення та функціонування винищувальних батальйонів у кожному селі та хуторі тогочасною більшовицько-радянською владою визначалося як «одне із найважливіших заходів боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів». На них покладався обов'язок підтримувати порядок і охороняти села, тобто слідкувати, аби не були зірвані виборчі плакати зі стін сільської ради, клуби, магазину тощо, не з'явилися антирадянські лозунги, населення не порушувало умов негласної «комендантської години», коли у темну пору обмежувалося пересування людей по населеному пункті, перевірялися особи, які гостювали у сільських родинах. Окрім того, що бійців винищувальних батальйонів використовували як допоміжну збройну силу в боротьбі з повстанським рухом, більшовицька влада переслідувала ще й іншу мету. Її суть досить влучно відображена автором бандерівського політичного звіту із Золочівщини, датованого листопадом 1944 року. У ньому, зокрема, сказано: «Большевики поза облавами, арештами, розстрілами видумують та застосовують ряд пекельних засобів, спрямованих на знищення українського самостійницького елементу. Їх головним бажанням є розколоти українське суспільство із нутра і то таки руками самих українців.... Засобом досягнення цієї мети є широко закресена зараз кампанія творення української міліції по селах і містах... Все це ломить менш стійкі елементи та приневолює їх легалізувати себе, та примазуватися до нової дійсності. Треба признати, що більшовики в своїй роботі мають таки успіхи (хоч дуже малі)» [14, арк. 197]. Радянська влада повною мірою використовувала традиційний імперський метод - «розділяй і володарюй». Своє головне завдання вона бачила в тому, щоб зруйнувати повстанське запілля - основну опору самостійницького руху. Серед методів досягнення такої мети - залучення на свій бік частини місцевого населення, що сприяло стратифікації мешканців за політико-ідеологічною ознакою: одні потрапляли у табір «зрадників-пристосуванців», а інші - «ворогів радянської влади». Люди вступали до винищувальних батальйонів та груп сприяння як з ідейних переконань, так і через відсутність вибору. Для прикладу, колишньому «стрибку» з Галицького району Івано-Франківської області Михайлу Кедику таким запам'ятався той драматичний період його життя. «Скрутні то були часи ... Силою брали хлопців у «яструбки. Якщо не підеш,

то родину могли забрати до Сибіру, переслідували рідних. А бувало, що й у партизанку (УПА - автор) забирали не по своїй волі...» [2, с167]. Трагізм тогочасної ситуації полягав у тому, що мешканці краю, максимально втягнуті у збройно-політичний конфлікт держави зі своїм громадянством, мали дуже обмежений вибір - або одна, або інша ворогуюча сторона. Така безвихідь до краю оголювала нерв соціальної напруги, поляризувала суспільство, розділяючи його на ворогів та союзників і, що найстрашніше, сприяла девальвації традиційних устоїв суспільної моралі.

Питання про способи залучення місцевого населення до лав парамілітарних формувань є доволі контраверсійним. Оунівське підпілля намагалося переконати громадськість у тому, що учасниками винищувальних батальйонів були виключно маргінальні елементи, зрадники - пристосуванці, або ті, кого силою змусили туди вступити. Так, автор суспільно-політичного звіту про стан справ в одному із нацрайонів Станіславщини за грудень 1945 р. пише, що «протягом місяця більшовицька безпека старається організувати при селах т.зв. станиці сільської міліції (самооборони) або як їх називає населення «стрибків» із демобілізованих з Червоної Армії, арештованих, звільнених, зловлених в облавах, тих, хто зголосилися з повинною. ... НКВД та інші партійні шурі арештами, побоями, допитами, Погрозами змушували підписувати заяви про ... добровільний вступ у міліцію, а опісля тим самим способом примушували брати зброю, та робити службу. Як демобілізовані, так і інші ставлять пасивний опір, вживають всіх заходів, щоб уникнути цього «почесного обов'язку» [3, арк. 364]. На нашу думку, така ситуація справді мала місце, але головним чином упродовж

1944 - початку 1945 років, оскільки саме у цей період самостійницький рух набув широкого розмаху, а позиції радянської влади були дуже нестійкими і всякі спроби залучення мирних жителів до створення воєнізованих формувань не давали очікуваного результату. Проте з початку

1945 року партійні органи та відповідні структурні підрозділи НКВС почали звертати на них значно більше уваги. Перевірки їх діяльності впродовж перших місяців 1945 року виявили низку суттєвих недоліків. Непоодинокими були факти, коли ВБ і групи сприяння існували тільки на папері, або ж кількість їх особового складу була значно завищена. Різку критику викликав якісний стан загальної військової підготовки бійців та рівень їх готовності виконувати визначені владою завдання.

Як засвідчують радянські документи, далеко непоодинокими були випадки переходу бійців винищувальних батальйонів і груп сприяння у повстанське підпілля, причому не тільки в 1944 році, але й пізніше, після так званої «великої блокади», коли повстанське запілля практично було зруйноване і маховик радянської репресивної машини набрав величезних обертів. Аби забезпечити себе від зради з боку «стрибків», керівникам РВ НКВС було дано чітку вказівку «від кожного бійця взяти підписку з попередженням, що у випадку зради чи передачі повстанцям зброї-він буде підданий суду, а сім'я виселена» [5, арк.26]. З одного боку, розпорядження такого роду були більш ніж серйозним застереженням для потенційних перебіжчиків до лав українських підпілля, а з іншого - виступали стримуючим чинником вступу місцевих жителів до лав ВБ навіть з корисливими намірами. У квітні-травні 1946 року спостерігалось масове роззброєння українськими повстанцями «стрибків» у Дрогобицькій області. На думку місцевої влади, це відбувалось «внаслідок прямої зради зі сторони окремих бійців, які пробралися в батальйони за завданням ОУН» [11, с.202]. Наприкінці весни 1945 р. Тернопільський обком партії повідомляв вищестоячі органи, що «9 травня 11 бійців ВБ Підгаєцького району виявилися зрадниками і під час проведення операції закидали гранатами приміщення, у якому перебували четверо співробітників районного відділу НКВС, після чого зі зброєю пішли в банду. 9 квітня в Скалатському ВБ під час бою боєць Гуляда, захопивши ручний кулемет, перейшов на сторону бандитів. При цьому закликав до зради інших бійців» [5, арк.379]. Мотиви, якими керувалися ці люди, аж ніяк не можна назвати корисливими, швидше навпаки, вони засвідчують високий рівень їхньої мужності й національно-патріотичної відданості. Адже назад дороги вже не могло бути - вони «спалювали мости» не тільки за собою, але прирікали найближчих родичів

розділити долю радянських каторжан.

18 квітня 1946 року ЦК КП(б)У прийняв рішення «Про посилення політичної роботи, підвищення більшовицької пильності і бойової виучки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР». Підставою для прийняття такого документу був той факт, що багато ВБ були не тільки не дієздатними, але, як показала практика, готовими зі зброєю перейти на бік повстанців. Для прикладу, «в кінці березня 1946 року в Куликівському районі Львівської області було створено 17 винищувальних батальйонів чисельністю 237 осіб, але уже в ніч з 29 на 30 квітня одночасно було роззброєно 6 батальйонів. Після цього управління МВС було розформовано 9 винищувальних батальйонів. Спеціальна комісія обкому КП(б)У виявила, що причиною слабкої боєздатності ВБ було послаблення більшовицької пильності і слабка політична робота серед бійців. Але в результаті додаткової перевірки працівниками ЦК КП(б)У було зроблено висновок, що основна причина крилася у тому, що набір до лав ВБ здійснювався силовими методами, шляхом примусу, який супроводжувався побиттям і арештами» [9, с. 239]. Вказаними рішенням влада намагалася упорядкувати процес створення місцевих формувань¹, надати йому більшої контрольованості.

На виконання цього рішення в кожній області було проведено низку заходів, спрямованих, у першу чергу, «на очищення ВБ від ворожих, підозрілих та нестійких елементів». В результаті масових перевірок (чисток) особового складу винищувальних батальйонів було виключено з їх рядів по всіх областях 12 724 особи, з них заарештовано за зв'язок з бандитами 486 осіб. Загальна кількість людей, які залишилися в батальйонах після перевірки - 52583 особи. Найбільш засміченими були ВБ Станіславської області, де було виключено 33% особового складу і Волинської, де виключено 35%. Відповідно у цих областях було найбільше реформовано батальйонів [15, арк.58]. Як засвідчують офіційні джерела, процес залучення місцевого населення до створення винищувальних батальйонів був досить складним і аж ніяк не супроводжувався масовою підтримкою мешканців краю. Навіть після остаточної руйнації повстанського заплілля, в період масових виселень сімей так званих «бандпосібників», близько 30% населення виявили готовність боротися проти радянської влади у лавах українських повстанців.

Щодо національного складу бійців парамілітарних формувань, то він різнився залежно від часу і району їх формування. Більшість дослідників сходиться на думці, що переважаючи більшість особового складу перших винищувальних батальйонів і груп сприяння складали поляки. Наприклад, «у Бережанах Тернопільської області ВБ був сформований 28 липня 1944 року. В кінці грудня цього ж року його особовий склад мав такий вигляд -143 особи, серед яких -130 поляків і тринадцять українців» [4, арк. 168]. В особовому складі винищувального батальйону Підгаєцького району було 53 українці і 127 поляків [6, арк.44]. Схожою була ситуація й у інших районах області: «районний ВБ Буданова в травні 1944 року складався з 48 чоловік, 40 з яких -поляки; Теревовлі -78 поляків» [6, 124]. Загалом, станом на перше січня 1945 року з 4232 учасників винищувальних батальйонів Тернопільської області 1539 були українцями, 2310 - поляками, 248 -росіянами, 144 представниками інших національностей.

Така національна палітра особового складу винищувальних батальйонів була характерною для районів, де польське населення проживало компактно. Наприклад, на Тернопільщині -це центральні та південно-західні райони області. Вступаючи на службу до груп сприяння чи винищувальних батальйонів, поляки, з одного боку, сподівалися якщо не витіснити національно свідомих українців зі «своєї» території, то, принаймні, обмежити їх соціально-політичну активність в регіоні. З іншого -засвідчити перед радянською владою свою лояльність. Не можна залишати поза увагою й такий суб'єктивний чинник як помста за вчинену колись образу, бажання збагатитися за рахунок майна так званих «ворогів народу» і т. п. Щодо останнього, то заради справедливості слід підкреслити його універсальний позанаціональний характер, адже серед українців таких теж було чимало. У Тернопільській області в 1944 році було «зареєстровано факти, коли окремі бійці Теревовлянського і Бережанського винищувального батальйонів, за національністю поляки, займалися грабежем без всяких підстав, побиттям місцевого українського населення»

[4, арк.123-124]. Прояви такого роду загострення міжнаціональної ворожнечі в тих районах західноукраїнських областей, де більшістю особового складу винищувальних батальйонів були поляки, викликали серйозне занепокоєння з боку вищих обласних партійних органів влади. Крім того, офіційна влада підозрювала поляків у тому, що свою роботу в складі ВБ вони одночасно поєднували з участю в «бандах Армії Крайової». Це стало підставою для прийняття у травні 1945р. рішення про виключення поляків зі складу винищувальних батальйонів.

Отже, радянська влада ініціювала створення парамілітарних формацій з мешканців Західної України з метою розколу повстанського заплілля, підриву його з середини. Винищувальні батальйони та групи сприяння виступали, головним чином, допоміжною збройною силою більшовицької влади для боротьби з самостійницьким рухом. Їх широко використовували для охорони важливих об'єктів місцевого значення, підготовки та проведення акцій репресивного характеру - обшуків, облав, засідок, викриття повстанських схронів тощо. Динаміка їх формування та функціональної активності змінювалася залежно від періоду збройно-політичного конфлікту. Так, у 1944 - на початку 1945 років процес їх створення проходив повільно і слабо контролювано з боку офіційної влади. Починаючи з 1945 р., кількість місцевих формувань різко збільшується, значна увага приділяється покращенню їх особового складу та підвищенню рівня бойової підготовки, про що свідчить прийняття ЦК КП(б)У з цього приводу спеціального рішення від 18 квітня 1946 року. Національний склад винищувальних батальйонів не вирізнявся своєю строкатістю. Головним чином їх учасниками було місцеве українське населення, винятком хіба є 1944 рік, коли у районах компактного проживання поляків саме вони склали більшість у цих загонах. Хоча винищувальні батальйони не виступали домінуючою силою в поборюванні самостійницького руху, проте були виразно деструктивною силою в рамках повстанського заплілля, що поряд з іншими чинниками сприяло його руйнації.

Джерела та література:

1. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки: Монографія / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. -К.: К.І.С., 2007.; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945) / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. - К., 2006. - 408 с.
2. Галамай С. В боротьбі за українську державу. Спогади / С. Галамай. -Львів: Видавництво «МС», 2003. - С.167.
3. Державний архів Служби Безпеки України. - ФДВ 376. - Т. 71.
4. Державний архів Тернопільської області (далі - ДАТО) - Ф. П-1. -Оп. 1.-Спр. 105.
5. ДАТО-Ф. П-1.-Оп.1. - Спр. 379.
6. ДАТО. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 106.
7. Лисенко О. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом / О. Лисенко // Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія історичні нариси / Відпов. ред. С.Кульчицький. -К.: Наукова думка, 2005. - С.354-355.
8. Літопис УПА. Нова серія. - Київ, Торонто, 2002. - Т.4. - 596 с.
9. Літопис УПА. Нова серія. - Київ, Торонто, 2002. - Т.5. - 572 с.
10. Нагірняк М. Я. Радянський тоталітарний режим у боротьбі проти збройного підпілля ОУН і військових формувань УПА (1944 - 1953 рр.) Автореферат дис. ... канд. істор. наук / Національний університет «Львівська політехніка» / М. Я. Нагірняк. - Львів, 2003. -19 с.
11. Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944-1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля / С. Ткачов. -Тернопіль: Підручники і посібники, 1997.-С. 123-155.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань в Україні (далі - ЦДАГО). - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 1033.
- 13.ЦДАГО.-Ф.1.-Оп.23-Спр. 1677.
- 14.Центральний державний архів вищих органів влади в Україні. -Ф.3833, - Оп. 1. - Спр. 126.

15. ЦДАГО. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 2966.